

1. «Я — син того Тадея...»

Київська квартира Рильських була на Тарасівській. Сюди й привіз Тадей Розеславович з маєтку в Романівці свою дружину, яка чекала на третю дитину. Хлопчика, котрий з'явився на світ 19 березня 1895 року, назвали Максимом. За переказом, батько разом із друзями, Володимиром Антоновичем і Миколою Лисенком, тихенько проспівали при тому над колискою «Максим козак Залізник...». Особливий пієтет до славетного ватажка Коліївщини пояснювався не лише українофільськими переконаннями трьох київських старогромадівців, але ще й збереженим у родинній пам'яті переказом про гуманний суд гайдамаків, що врятував життя прапрадіду нашого поета.

Історію польського (точніше, спольщеного) роду Рильських можемо простежити від другої чверті XVII століття: якраз тоді Войцех Рильський обіймав значну посаду київського міського писаря. Найвідоміша в родинних анналах драматична пригода Ромуальда Рильського — пригода, з якою й пов'язане навернення в українство й початок непротиставлених конфліктів (у кількох поколіннях) «двох душ», української та польської. Коли 1768 року чотирнадцятирічний учень

уманського базиліянського католицького колегіуму Рильський був спійманий гайдамаками й засуджений до страти, він, ніби спонуканий якоюсь вишньою силою, проспівав у ці свої останні хвилини православний гімн «Пречистая Діво, мати руського краю» і так розчулив ватажка повстанського загону, що той нібито відпустив не лише Ромуальда, а й усіх малолітніх католиків. Тоді й поклявся Ромуальд по змозі служити Україні та її народові. Теодор Рильський, прадід Максима, був маршалком у Сквирі й мав багато зв'язків із польським літературним середовищем. У його домі гостював, зокрема, Міхал Грабовський, а інший представник української школи в польському романтизмі, Северин Гоцинський, був навіть учителем Розеслава. Утім Розеслав Рильський належав до найвпливовіших польських магнатів Київщини (одружився, до речі, з донькою сусіда, княжною Дариною Олександрівною Трубецькою), після поразки польського повстання 1863 року, до якого був причетним, утратив численні маєтки. Вибір, зроблений сином, він остаточно прийняти так і не зміг, Тадеєве українофільство й хлопоманство спричинило багато непорозумінь і конфліктів. Узимку 1860 року в маєтку Розеслава Рильського в селі Маковниках Сквирського повіту було проведено обшук, спричинений доносом на підозрілу поведінку його синів — студентів Київського університету Тадея та Юзефа. Серед іншого забрали й папку з історичними документами XVIII століття. Для Юзефа ця життєва колізія виявилася трагічною: хворому на сухоти юнакові не дали закордонного паспорта для лікування на півдні Франції, і він невдовзі помер. Згодом, коли лідер університетської польської громади Ян Мйодушевський звернувся до нерозлучних друзів Тадея Рильського та Володимира Антоновича з проханням приєднатися

до повстанців, вони відповіли відмовою, бо хотіли служити українській, а не польській справі. Учасники польського повстання прагнули заявити про права на українські землі. Але частина спольщеної української шляхти зробила тоді інший вибір. Вони говорили про необхідність повернення боргів, про вибір української ідентичності, яку зрадили їхні предки.

Тадей Рильський стає діяльним членом Старої Громади, друкується в петербурзькій «Основі», інших українських виданнях. В «Киевской старине» було опубліковано велику етнографічну працю «До вивчення українського народного світогляду». Статті його з'являлися і в польських виданнях, зокрема в часописах «Glos» та «Ateneum».

«Хлопоманство» визначало й сам стиль життя, залюбленість у сільському побуті, народних звичаях. Так, хрестини наймолодшого сина було влаштовано в Романівці. Наїхали гості з Києва, але й усеньке село закликали в гості. Як згадував сам винуватець торжества, «учту влаштовано в клуні. Привезено ще не монопольної, казенної, а “вольної”, корчемної горілки в барилах, і бенкет був. Розповідають, гомеричний». Другим шлюбом Тадей Рильський одружився з романівською селянкою Меланією Чуприною. Навчив її грамоти, пристрастив до читання. По смерті чоловіка вона змогла дати лад родині, подбала про освіту дітей.

Утративши батька семирічним, Максим Рильський ціле життя збирав розвіяні революційним буревієм відомості про його просвітницьку й наукову діяльність. В автобіографічній статті «Із давніх літ» він багато розповідає про романівський сільський побут, перші прочитані книжки, про питомо українську атмосферу родинного дому. «Батько мій був чоловік, безперечно, інтересний і оригінальний. Не слід, розуміється, судити його з позиції сучасних наших

поглядів, зате варто згадати, що Коцюбинський у схвильованому листі до Франка називав Тадея Рильського «надзвичайно талановитою людиною», а Франко написав пам'яті його теплий некролог, де кількома живими рисами яскраво малює розмову «українських Діоскурів» — Рильського та Антоновича — і підкреслює надзвичайну увагу, з якою ставилась до тих Діоскурів тогочасна українська громадськість».

По смерті Тадея Розеславовича Максим з родиною прожив зиму в київській квартирі свого хрещеного батька Володимира Антоновича. (1904 року, коли відзначалося 70-річчя Антоновича, дев'ятилітній Максим присвятив ювілярові вірш «Могила Запорозька» і надіслав його з шанобливим і по-дитячому серйозним супровідним листом: «Високошановний Володимире Боніфатійович! З приводу Вашого ювілею я посилаю отсей вірш, яко славному діячеві України. *М. Рильський*».) Зберігся цікавий спогад про дитячу творчість Максима. Віра Шпилевич розповіла епізод літа 1904-го: «Пригадую себе дівчинкою — школяркою. Літо. Я гостюю у своєї подруги Ніни Юркевич, в їх затишній садибі у селі Кривому на Київщині... (Лікар Опанас Юркевич був близьким приятелем Тадея Рильського. — В. А.) А одного ясного липневого дня завітав до Юркевичів і найстарший брат з родини Рильських — Іван. І приїхав він не сам, він привіз з собою молодшого брата, дев'ятирічного Максима. Невеличкий на зріст хлопчик, одягнений в сірий костюмчик, штанці, заправлені в чобітки, і простенький піджачок. Нам, дівчаткам, доручено розважати цього маленького гостя, але це нелегка справа. Максима не цікавить гра в крокет чи городки... Він просить олівця

* Тут і далі всі тексти звірено за виданням Рильський М. Зібрання творів: у 20 т. — К.: Наук. думка, 1983-1990. — Прим. ред.

і клаптик паперу, хоче щось писати. Ми виконуємо прохання Максима і залишаємо його одного на веранді, а коли вертаємося і запитуємо, що він писав, хлопчик мовчки подає нам вірш». Що ж, поетичні імпровізації без поту на чолі Рильському легко давалися впродовж усього його творчого шляху.

Слід мати на увазі ще одну колізію, пов'язану з усталенням культурної ідентичності Рильського. «На перехресті ліній *urbs i rus*» він почувався навіть суто біографічно: син шляхтича й селянки формувався під впливом двох різних середовищ, і сліди цього конфлікту легко побачити в його ранній творчості. Романівське дитинство завжди описується як блаженний рай, приязний і теплий світ безхмарних ігор, книжок, яскравих фантазій... Так чи так, присвят батькові в поезії Максима Рильського дуже багато. Це батькове київське громадське коло його підтримує й формує. Пієтет до найближчих друзів Тадея Рильського, насамперед Володимира Антоновича, Миколи Лисенка, Володимира Науменка, очевидний; у радянські часи поет завжди використовує найменшу можливість, аби згадати їхні імена — часом навіть і всупереч офіційним або неофіційним цензурним заборонам. Врешті, якраз це середовище визнало його як поета, і то устами найвидатнішої письменниці попереднього покоління Лесі Українки. Натомість материна романівська рідня мистецьких амбіцій хлопця, схоже, всерйоз не сприймала. Саме мати, дбаючи про пожиточний і безпечний фах, посилає Максима — «на диво світу всьому!» — на медицину, всіляко відмовляє од пошуків мистецької кар'єри вже в пореволюційному Києві при початку двадцятих. У вірші «Мамо, сива мамо...» (1923-й, якраз рік від'їзду з Романівки до столиці) ліричний герой намагається розвіяти материні страхи:

Мамо, сива мамо,
Муко ти моя!
В'ється перед нами
Шлях, немов змія.
І тобі здається —
Навіть і шипить...
А поглянь: несеться,
Пініться, кипить.

Маємо ще одну колізію, перевертаючи відому формулу Вірджинії Вулф, «освіченого сина неосвіченої матері», — у цьому ряду можна згадати й Агатангела Кримського, й, скажімо, «Лист» Михайла Коцюбинського.

Тільки не в курчатах
І не в молоці
Снів моїх проклятих
Сходяться кінці.

Така собі формула символічного зречення материнського селянського спадку. Гостроту й болісність родинної колізії потверджує також ранне оповідання Максима Рильського «Казка про щастя» (1912). Це притча про Заможного Хазяїна: «...сидів він собі та їв, та спав — ото й по всьому. Часом у небі пролітали журавлі і кричали — ніби в срібні сурми трубили — кликали його в небо, в далечінь. Але Хазяїн сміявся й відповідав їм: “Нащо мені летіть у небо, в далечінь, як я й тут маю й що з'їсти, і випить, маю в що і вдягтись... Я й так щасливий”». Однак дедалі частіше прилітала «чудна, невидима птиця» Нудьга, позбавляла спокою й рівноваги. Далі у снах почав з'являтися якийсь Світлий Юнак, розповідаючи про незнані Хазяїнові дива, переконуючи, що сенс життя — не

лише «в твоїх варениках». (Ще одна варіація мотиву «тільки не в курчатах і не в молоці...») Гість намовляв співрозмовника кинутися з високої гори, аби, хай і ціною життя, хоч раз зазнати щастя польоту, захват переживання Краси. Змучений своєю Нудьгою, він таки кинувся з гори: «В той же мент почув він, що в його вирости крила, і широко розправив він їх у повітрі... І зрозумів він, що чуває Соловей, співаючи в темних кущах, і що чуває Жайворонок, в'ючись над зеленим полем. Зрозумів він, про що трубили в срібні струни Журавлі, і почув красу буйного розмаху, безумної одваги, оп'яніння життя з його безкраїми розкошами. Красу гордої міці... І зазнав Заможний Хазяїн божественного захвату...». Він розбився об каміння, але на тому місці виріс квітучий кущ, і пташка співає у його вітах про «безмежність Краси». Новелу було опубліковано в «Українській хаті» — апофеоз Краси звучав на сторінках цього видання дуже органічно. Пережита особиста драма вибору між шляхетським і селянським спадком, між модерним містом і патріархальним селом, очевидно, пришвидшила звільнення від народницьких ілюзій, яким Максим Рильський віддав данину лише в кількох зовсім початківських віршах десятих років. А вже найраніші його літературно-критичні статті були програмово модерністськими й антирустикальними.

Вступивши 1908 року до гімназії В. П. Науменка, кілька років мешкає в родині Миколи Лисенка, згодом — в Олександра Русова. Він справді був дитиною, вихованцем цього кола, яке формувало його погляди, естетичні смаки, підтримувало літературні спроби. Ще підлітком, як згадував поет в автобіографії, «без жодних систем та заборон читає все, що в батьківській бібліотеці вважає гідним своєї уваги: і “Вестник иностранной литературы”, і “Киевскую старину”,